

УДК 130.2; 130.3

САВЕЛЬЄВА Марина – доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії науки та культурології, Центр гуманітарної освіти Національної академії наук України, 4, вул. Трьохсвятительська, м. Київ, індекс 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

Бібліографічний опис статті: Савельєва, М., (2022). Особливості міжкультурного діалогу Візантії і стародавньої Русі. *Людинознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філософія»*, № 45, 148–161, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

ОСОБЛИВОСТІ МІЖКУЛЬТУРНОГО ДІАЛОГУ ВІЗАНТІЇ І СТАРОДАВНЬОЇ РУСІ

Анотація. Мета статті. У статті розглядається питання культурної рецепції як прояву діалогічної закономірності становлення історичного процесу на прикладі культурного діалогу стародавньої Русі та Візантійської імперії. **Методологія.** Засобом досягнення поставленої мети є діалектика, оскільки діалог має суперечливий характер, виступаючи запереченням антагонізму старого і нового та затвердженням міжкультурного паритету. **Наукова новизна.** У статті обґрунтовується ідея, що з позиції чуттєвого ставлення до історико-культурного процесу можна трактувати різні соціокультурні дослідження як рівноправні складові єдиної історичної дії, наскрізного процесу здійснення буття в історичному часі. У цьому розумінні вони є векторами здійснення неповторних, унікальних, самоцінних історичних напрямів і можуть як протистояти одне одному, так і збагачуватися у процесі взаємного впливу. Вони знаходять справжнього сенсу, коли розглядаються не тільки у термінах бінарності «старе/нове», а й з позиції партнерства, конструктивного співіснування за принципом єдності різноманітного, тобто, у процесі діалогу з іншими культурами. Культура вступає до діалогу, якщо інша культура

сприймається її суб'єктами як рівне їй за цінністю, тобто завершене у своїй оформленості вмістище духу, як осередок неповторного та унікального світоглядного досвіду. Тому в процесі діалогу зберігається відносна предметна рівновага політичних, економічних, релігійних, правових, морально-естетичних сил, як це відбувалось у процесі становлення відносин стародавньої Русі та Візантії, коли релігійна реформа здійснювалась шляхом запозичення чужорідних традицій та впровадження їх на ґрунті місцевих соціально-політичних відносин. **Висновки.** Діалогічний характер відносин стародавньої Русі та Візантії виявляється у можливості формувати гнучку політику на основі створення синтетичних соціальних структур як втілення дійсної єдності культур. У результаті стародавня Русь на певний час змогла стати частиною *Slavia Christiana*. Факт прийняття Руссю християнства був не заміною язичництва, а способом надання Православ'ю специфічних рис, властивим світогляду східнослов'янських етносів.

Ключові слова: діалог, культура, спадкоємність, єдність, язичництво, християнство, Православ'я

SAVELIEVA Maryna – Doctor of Philosophy Sciences, Professor, Professor at the Philosophy of Science and Cultural Studies Department, Centre for Humanitarian Education of the National Academy of Sciences of Ukraine, 4, Tryochsvyatitelska St., Kyiv, Ukraine, postal code 01001 (mars6464@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9522-0644>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

To cite this article: Savelieva, M. (2022). Osoblyvosti mizhkulturnoho dialohu Vizantii i Starodavnoi Rusi. [Features of Intercultural Dialogue of Byzantia and Ancient Rus]. *Liudynoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia "Filosofia" – Human Studies. Series of "Philosophy": a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, № 45*, 148–161, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4700.45.10>

FEATURES OF INTERCULTURAL DIALOGUE OF BYZANTIA AND ANCIENT RUS

Summary. *The purpose of the article* The article examines the problem of cultural reception as a manifestation of the dialogical pattern of the formation of the historical process. They are investigated similarity and difference between dialectics and dialogue of cultures, the advantage and limitations of intercultural dialogue, its dependence on specific historical circumstances on the example of the relationship between ancient Rus and the Byzantine Empire. **Methodology.** *The means of achieving the purpose is the dialectic, since the dialogue has a contradictory character, acting as a negation of the antagonism of the old and the new and the declaration of intercultural parity.* **Scientific novelty.** *The article deals with the idea that from the position of a sensual attitude to the historical-cultural process, it is possible to interpret various socio-cultural experiences as equal components of a unified historical action, the end-to-end process of realizing being in historical time. In this sense, they are vectors of the implementation of unique, self-important historical directions and can both oppose each other and be enriched in the process of mutual influence. They find true meaning when they are considered not only in terms the "old/new" binary, but also from the position of partnership, constructive coexistence based on the principle of the unity of diversity, that is, in the process of dialogue with other cultures. A culture enters into dialogue if another one is perceived by its subjects as equal to it in value, i.e. a container of the spirit completed in its design, as a center of a unique and unique worldview experience. Therefore, in the process of dialogue, a relative objective balance of political, economic, religious, legal, moral and aesthetic forces is preserved, as it happened in the process of establishing relations between ancient Rus and Byzantium, when religious reform was carried out by borrowing foreign traditions and introducing them on the basis of local socio-political relations.* **Conclusions.** *The dialogic nature of the relations between ancient Rus and Byzantium was manifested in the possibility of forming a flexible policy based on the creation of synthetic social structures as the embodiment of a real unity of cultures. As a result, ancient Rus was able to become part of Slavia Christiana for a certain time. The fact of Rus's acceptance*

of Christianity was not a replacement for paganism, but a way of giving Orthodoxy specific features characteristic of the worldview of the Eastern Slavic ethnic groups.

Key words: *dialogue, culture, continuity, unity, paganism, Christianity, Orthodoxy.*

Постановка проблеми. Глобалізований характер сучасного світу зумовлює перетин життєвих і культурних смислів як окремих людей, так і цивілізацій. Саме в цивілізаційному вимірі особливого статусу набувають проблеми комунікації культур різних народів і спільнот, у тому числі й проблема їх співіснування в єдиному світовому просторі. З огляду на це, важливо зрозуміти місце кожної самостійної культури в єдиній загальнолюдській культурі, коли, з одного боку, відбувається процес взаємопроникнення і взаємозбагачення культур, а з іншого – не припиняється змагання культур. Іноді на цьому полі ми й сьогодні, як і в попередні віки, спостерігаємо національні, релігійні конфлікти між культурно-історичними спільнотами. Чи можливе цивілізоване співіснування різних культур у єдиному світовому просторі в епоху глобальних змін? Осмислення цього питання, у тому числі й на теоретичному рівні, дозволить, як вбачається, суттєво посунути на шляху знаходження консенсусу у вирішенні глобальних проблем і захисту людства від самознищення. Яскравим історичним прикладом продуктивного міжкультурного діалогу є взаємний культурний обмін Візантії та Стародавньої Русі.

Метою статті є дослідження проблеми культурної рецепції як прояву діалогічної закономірності становлення історичного процесу, а також аналіз подібності та відмінності діалектики і діалогу культур, переваг та обмеженості міжкультурного діалогу, обумовленості його конкретними історичними обставинами за прикладом взаємовідносин древньої Русі та Візантійської імперії.

Аналіз основних досліджень і проблемних напрямків. Провісниками сучасного філософського діалогізму прийнято вважати: Сократа, який прагнув обґрунтувати логічні закономірності здійснення діалогу як підстави пізнання; Л. Фейєрбаха, який прагнув створити матеріалістичну антропологію як теорію взаємозв'язку Я і Ти; С. К'еркегора з його теологічним діалогом.

На сьогоднішній день в області дослідження проблеми діалогу культур можна виділити кілька основних методологічних позицій:

1. Діяльнісний підхід, який передбачає чітке розмежування об'єктивних і суб'єктивних начал людського існування, коли культурну, творчу активність розуміють, перш за все, через домінування об'єктивно існуючих, матеріалізованих результатів людської діяльності, як зазвичай визначаються поняттям «друга природа». У цьому випадку основний акцент робиться на вже усталене, на масив даного в досвіді усього предметного багатства людської культури. Безсумнівною є присутність елементів діалогу в цій традиції. Наприклад, поняття «опредметнення», «розпредметнення», «відчуження» несуть в собі істотний елемент діалогічності зі світом матеріалізованих об'єктів культури. Ця методологічна позиція представлена в роботах класиків марксизму та позитивізму, а серед сучасних дослідників – у А. Н. Леонтьєва, М. С. Кагана, Г. С. Батищева, Е. К. Бистрицького, В. П. Іванова, В. А. Малахова, В. В. Лекторського та ін. В контексті даного підходу культура розглядається як засіб діяльнісної передачі здібностей від одного покоління до іншого. Культура і діяльність в даному випадку – це об'єктивні форми людських здібностей, які обумовлюють суб'єктивну внутрішню форму образів предметів культури в свідомості. Звідси діалог культур розуміють як спілкування носіїв свідомості з огляду на уявлення про тотожність фрагментів актів свідомості, які перебувають у стані діалогу.

2. Культурологічний підхід до проблеми вивчення діалогу культур представлений в роботах М. Бахтіна, М. Бубера, Ф. Розенцвейга, Ф. Ебнера, С. Аверинцева, Л. Баткіна, А. Лосєва, В. Біблера, Ю. М. Лотмана. У центрі їх дослідження – діалогічна структура особистості у творчій сфері – науці і мистецтві. Зокрема, М. М. Бахтін розвивав діалогічну точку зору на поняття істини, на будову свідомості, на функції мови, жанри мовлення, самої літератури. В. С. Біблер трактував діалог як загальну логічну ідею, як певну початкову природу свідомості, як іманентну спрямованість до «іншого». Діалог культур досліджується як спілкування культурно-історичних «форм розуміння».

3. Екзистенційний підхід розроблявся М. Бубером, Г. Марселем, О. Розенштоком-Хюссі, К. Ясперсом, Ж.-П. Сартром, А. Камю. Серед вітчизняних мислителів провідне місце належить В. І. Шинкаруку і С. Б. Кримському. Основна ідея полягає в реабілітації суб'єктивно-особистісного начала. Основна інтенція цього напрямку – достовірність суб'єктивно-ціннісних аспектів індивідуального існування. Діалог тут сприймається з позицій драматичних реакцій суб'єкта на виклики навколишнього, як правило, ворожого світу.

4. Соціально-антропологічний підхід у його різних напрямках (еволюціонізм, диффузіонізм, структуралізм, функціоналізм) представлений розвідками Е. Тайлора, Дж. Фрезера, Г. Спенсера, Л. Фробеніуса, Ф. Гребнера, Б. Малиновського, Ф. Редкліфф -Брауна, М. Мід, Р. Бенедикт, Т. Парсонса, До.-К. М. Клакхона, А. Кребера, М. Херсковіца, М. Мосса, К. Леві-Строса Р. Барта і характеризується прагненням досліджувати все розмаїття форм соціокультурного буття людства в їх історичній конкретиці. Істотним тут є інтерес до традиційних фіксованих форм людської поведінки, які реалізовані в певному типі сімейних, соціальних відносин, в специфічному наборі цінностей, норм і ритуалів. Підходи до діалогу культур в цій традиції є двоїстими: з одного боку – прагматичні, що виходять, перш за все, з цілей ефективного соціально-економічної взаємодії (К. М. Клакхон), з іншого – переслідують загальногуманістичні цілі, стверджуючи самоцінність будь-яких культурних утворень (М. Херсковіц).

5. Соціально-психологічний підхід розроблявся З. Фрейдом, К.-Г. Юнгом, Е. Фроммом, Е. Еріксоном Р. Мак-Малліном, які досліджували загальні процеси психологічних детермінант людського спілкування. Предметом дослідження є свідомі і несвідомі моделі самоідентифікації особистості в ситуаціях соціальної взаємодії.

6. Останнім часом інтенсивно розвивається соціально-феноменологічний підхід, реалізований в роботах М. Шелера, А. Шюца, П. Бурдьє, Е. Гідденса, М. Мерло-Понті, Г. Зіммеля та ін. Основна ідея, яка об'єднує представників цього напрямку – гуссерліанська ідея «життєвого світу». Дослідження, орієнтовані цією традицією, здійснюють пошук певних фундаментальних

підстав людського буття, що вкорінені, на їхню думку, в сфері повсякденності та уникають теоретичної рефлексії, і, однак, субстанційно важливих, детермінант конкретно-історичних форм людського життя. Продуктивним для розуміння генези діалогу культур як специфічного елементу європейської цивілізації є аналіз текстів Х. Аренд, І. Берліна, Г. Гадамера, М. Вебера, К. Манхейма, Е. Трельча, Х. Ортеги-і-Гассета, П. А. Сорокіна, А. Тойнбі, Й. Хейзінги, О. Шпенглера, М. Хайдеггера, Т. В. Адорно, М. Хоркхаймера, Ж. Бодріара.

Особливої значущості вивчення практичного аспекту діалогу культур набуває в 80-90-і роки ХХ століття, з огляду на потребу осмислення соціально-політичних процесів у межах світової спільноти. Аналіз різних аспектів сучасних відносин процесів глобалізації та розвитку культури ми знаходимо в роботах К. С. Гаджиева, Б. Андерсона, З. Баумана, Е. Бернера, І. Валлерстайна, Р. Гілпіна, М. Кастельса, А. Неклесса, Я. М. Пітерсе, Дж. Розенау, А. Д. Сміта, Н. Стера, А. Турена, К. Уолца, Ф. Фукуями, Дж. Фрідмана, С. Хантінгтона.

Виклад основного матеріалу. Якщо розглядати спадкоємність культур лише як прояв раціонального аспекту історичного процесу взагалі – як реалізацію певних логічних закономірностей у зміні історичних етапів – то історичний діалог язичницьких та монотеїстичних культур раннього Середньовіччя видається вельми сумнівним, або навіть зовсім неможливим. Монотеїзм у будь-якому розумінні є «більш» складним, розвиненим, відкритим для зовнішнього осягнення тощо. Одним словом, універсальним, тоді як язичництво, що відображає переважно особливості психології конкретного народу, спочатку не є самодостатнім, і тому його історичне зняття монотеїзмом розглядається як об'єктивна закономірність. Не є винятком навіть така раціоналізована його сфера як антична натурфілософія.

Не варто забувати про те, що людське ставлення до світу все ж таки не вичерпується формою раціональності.

Раціональна картина історичного руху складається з принципу часового (відносного) заміщення і витіснення як прояву історичного вибору; сенс історичного розвитку у нормах раціональності уявляється як рух вперед, шляхом вдосконалення, ідея якого у різні періоди історії отримує конкретне змістовне

наповнення залежно від ступеня усвідомлення суспільних ідеалів і потреб, але загалом зберігає стрижневе уявлення про необхідність заміни старого новим.

Крім неї існують всілякі чуттєві аспекти ставлення до світу, що тяжіють однаково до раціональності та до міфу. Вони також мають внутрішню логіку здійснення, але це логіка іншого в порівнянні з раціональністю. У чуттєвому відношенні зняття як спосіб тимчасового здійснення історії не є визначальним; на першому місці тут збереження як стан незмінності та незалежності від часу. Чуттєвий спосіб розуміння історії є спосіб абсолютизування, іноді навіть гіпертрофування оцінок того, що відбувається. Він може здійснюватися двома шляхами: 1) згідно з принципами тимчасового збереження, доповнення, розширення, спадкоємності та об'єднання історичного та культурного досвіду, або 2) шляхом повного заперечення, роз'єднання та взаємовідчуження. Другий варіант є наперед тупиковим, бо містить у собі принцип «кінця історії», принаймні, для конкретного народу. Цікавий з огляду на це позитивний тип відносин, коли на перший план висуваються уявлення про спадкоємність, єдність, культурну подібність тощо, які сприймаються як критерії стабільності існування та можливості пом'якшення соціальних суперечностей.

У чуттєвому відношенні реалізується ідея універсальності культури як основи буття людини та єдності її історії. З позиції чуттєвого ставлення до історико-культурного процесу можна небезпідставно трактувати язичництво та монотеїзм як рівноправні сторони єдиної історичної дії, наскрізного процесу здійснення буття в історичному часі. У цьому розумінні вони є векторами здійснення неповторних, унікальних, самоцінних історичних напрямів і можуть як протистояти одне одному, так й збагачуватися у процесі взаємного впливу. Інакше кажучи, язичництво і монотеїзм набувають справжнього сенсу (місце в історії) лише тоді, коли розглядаються не лише відносно переможця та переможеного, а й відносно партнерів, які конструктивно співіснують на принципі єдності різноманітного. Зокрема, об'єктивність оцінки історико-культурної ролі язичництва давньої Русі передбачає розглядати його не тільки як переможене візантійським християнством, а й як релігійну ідею

в основі культури, яка продуктивно існує серед християнських, мусульманських, іудейських культур і народів. Іншими словами, перш ніж вступити в діалог із християнством, язичництво вже здійснювало його з іншими монотеїстичними культурами.

Тут не можна залишити без уваги примітну особливість. Зазвичай історичне витіснення однією релігією іншої чи радикальні революційні зміни в контексті релігійного канону свідчать про глибоку кризу в суспільстві, яку не можна розв'язати локальними матеріальними та духовними реформами. Зрозуміло, загальносвітоглядні зміни теж не викорінюють соціальних суперечностей, але дозволяють змінити їх сприйняття в суспільстві і створити ілюзію ґрунтовних змін, або ж переключити увагу громадських груп із справжніх джерел суперечностей на уявні. Так було за обставин релігійної реформи Костянтина Великого: прийняття християнства як офіційної релігії лише на півстоліття відклало неминучий розкол Римської імперії на Західну та Східну.

Однак у ситуації хрещення Русі все було інакше. Рішення про прийняття християнства співпало з внутрішнім культурним піднесенням та посиленням міжнародного авторитету Русі. З одного боку, це не могло не дивувати, оскільки Русь на той час не потребувала додаткових важелів посилення верховної влади; з іншого боку, це був надзвичайно своєчасний та далекоглядний хід, який на той момент міг розглядатися як ознака виняткової сили та доброї волі, а не наслідок зовнішнього тиску та підпорядкування зовнішній культурній експансії.

Вочевидь, перш ніж досліджувати особливості діалогу давньоруського язичництва і візантійського християнства, необхідно визначитися з висхідним поняттям. Діалог культур визначається дослідниками як «взаємодія, вплив, проникнення чи відштовхування різних історичних чи сучасних культур, як форми їхнього конфесійного чи політичного співіснування» (Див.: Діалог *sub specie ethicae*, 2011). Тобто таке визначення є переважно механістичним і, отже, неповним, оскільки «діалог», безперечно, відрізняється від «взаємодії» так само, як живе відрізняється від неживого, технічне від органічного, одухотворене від бездушного, абстрактне від конкретного. Можливо, тому що з позиції класичної раціональності «діалог культур» може розглядатися

як філософська, але все ж таки метафора, бо культура – не субстанція-суб'єкт, наділена антропоморфними характеристиками. Водночас, культура є станом людського ставлення до світу як взаємного формування та розвитку людини як і світу загалом, й у цьому розумінні діалог культур є не лише метафорою, а й концептом як синтетичною єдністю, яка раціонально і чуттєво розуміється як процес взаємодії. Концептність передбачає наявність неформального, невідчуженого, привласненого простору співіснування культур як взаємовідносин суб'єктів. Культури вступають у діалог, якщо вони сприймаються суб'єктами один одного як рівні за цінністю, тобто завершені у своїй оформленості вмістилища духу, як осередки неповторних та унікальних світоглядних дослідів. Тому в процесі діалогу можна зберегти відносну предметну рівновагу політичних, економічних, релігійних, правових, морально-естетичних сил; це означає, що навіть в умовах однозначного та безпосереднього завоювання одного народу іншим зі зброєю в руках може одночасно мати місце діалогічний міжкультурний обмін з метою збереження особливостей духу та культурних досягнень переможеного народу. Так Олександр Великий навчався будувати стосунки із завойованими азійськими та африканськими народами, стародавні римляни навчалися у греків – зберігаючи їхню культурну автономію.

Таким чином, діалогічність – друга сторона історичного здійснення культури, протилежна діалектичності і така, що створює з нею нерозривну єдність. У процесі діалогу проявляється міра мирного подолання соціальних суперечностей. Саме присутність діалогового аспекту не дозволяє діалектичним суперечностям перерости в антагонізми, оскільки не просто пом'якшує їх характер, а робить це на підставі виявлення внутрішньої єдності чи предметної подібності протилежних сторін-культур. У зв'язку з цим діалог культур може здійснюватись різними шляхами. Наприклад, може акцентуватися на виявленні загальнолюдського, об'єднуючи різні культурні традиції (Див.: Кримський, Павленко, 2007, с. 270). Такий шлях можна назвати змістовним. У цій ситуації діалог можливий, але в цілому матиме випадковий або абстрактний характер, адже «загальнолюдське» не означає «однакове» і «дубльоване» в різних культурах; загальнолюдське – це єдність смислова, яку не завжди вдається

роздвигатись у різноманітності предметних форм культури. Тому необхідний альтернативний, формальний і конкретніший підхід, у якому головною є змістовна подібність предметних чинників здійснення культури, а наявність формальних їх паралелей – подібність принципів трансформації культурної самобутності, особливостей сприйняття чинників іншої культури, подібність відносин до інших культур. Тоді межі особливостей, що визначають самобутність культур, постають як історично мінливі, а традиції – як можливі до переосмислення (Див.: Кримський, 2003, с. 130). У Візантії та стародавньої Русі такі формальні паралелі були: вони обидві були поліетнічними державними утвореннями з верховною владою виборного типу, обидві прагнули до збирання та об'єднання земель навколо єдиного політичного центру. Були й суттєві відмінності, без яких сенс діалогу зводиться нанівець: оскільки в стародавній Русі була досить сильна місцева автономія, що протистояла владі київської «метрополії», на Русі сприймали релігію не лише як самоцінність, а й як спосіб вирішення політичних проблем, що полегшувало завдання здійснення релігійної реформи.

Підставою, тобто абсолютною можливістю міжкультурного діалогу є те, що культура не вичерпується сферою предметних форм, які втілюють особливість та історичну унікальність її носія. Культура сама виявляється формою, в якій історичне буття людини не зникає разом з цивілізацією, що породила її, а залишається сповненим універсального і невичерпного сенсу досвідом буття людини (Див: Діалог *sub specie ethicae*, 2011). У цьому розумінні повна формальна підпорядкованість язичництва християнству є удаваною. Це неоднозначне враження якраз і породжується тим, що язичницька культура стародавньої Русі не залишила практично ніяких творів, що відбивали дух і втілювали культуру як буття конкретних людей, відокремлене від них і звернене до майбуття. Жодних, крім пам'яті про себе. Здається, що нема з ким або з чим було вибудовувати діалог – язичницькі боги німі... Однак відсутність розвинених предметних форм компенсується світоглядними структурами – настільки сильними, що й через сотню років саме вони лягли в основу першого християнського літопису. І ці світоглядні структури стали основою міжкультурного діалогу. Останній обов'язково має логічну

структуру, інакше це хаотичне спілкування без початку, кінця, сенсу та мети.

В основі логіки діалогу полягає почуття міри як критерію самосвідомості та впорядкованості дій кожної зі сторін – розуміння того, що не можна очікувати від іншого більше, ніж він може дати; не можна дати іншому більше, ніж можеш. Це логіка переходу від можливості до дійсності. При цьому оскільки діалог передбачає наявність двох сторін, одна з яких завжди буде провідною, а інша – веденою. Зокрема провідною стороною діалогу з Руссю була Візантія; і оскільки це діалог, то особливістю провідної сторони був виключно мирний характер відносин: яким би значущим не було уявлення про візантійську ойкумену, воно, мабуть, не вимагало одноманітного устрою і не викорінювало сторонні встановлення, зумовлені входженням Русі в іншу спільність. Маючи всі переваги як цивілізація, Візантія як оплот східного християнства діяла неквапливо і обачливо, тоді як з позиції верховної влади Русі політика релігійної реформи проводилася досить експансивно – по-княжому – виключаючи будь-яку можливість внутрішньокультурного діалогу. І це знайшло віддзеркалення в «Повісті временних літ»: «І інші церкви ставив він по городах і по містах, настановляючи попів і даючи їм частку з майна свого і велячи їм повчати людей і приходити часто до церков...» (Повість минулих літ, с. 92).

Може скластися враження, що діалоговий характер міжкультурних відносин був властивий лише Візантії, але це не так. За всієї своєї жорсткості, реформа князя Володимира все ж таки не була повністю позбавлена діалогічного характеру – але виявляла це не в межах культурного простору Русі, а у відносинах з Візантією та з іншими представниками слов'янського етносу. У дослідній літературі неодноразово наголошувалося, що в культурі Русі не копіювали структури сучасної їй візантійської культури, а вибірково засвоювали окремі її смислові фрагменти, орієнтуючись на релігійний досвід західних слов'ян і скандинавів. Зокрема показовою є особливість встановлення князем Володимиром «уроку» – княжої десятини як форми фінансового забезпечення церковної організації (Див: Толочко, 1996, с. 127–149). Ця процедура перегукується з західноєвропейським і західнослов'янським інститутам і не має прямого

аналогу у Візантії. Очевидно, слід вважати, що це не просто наслідки спонтанності язичницької ментальності київських князів, а й частина культурної політики Візантії та окремих її діячів, зокрема, великих християнських просвітителів (Див.: Толочко, 1996, с. 121–138). До задуму свв. Кирила та Мефодія входило не просто просвітництво слов'ян, але формування самостійної слов'янської християнської культури, слов'янської християнської спільноти. Ця мета робила актуальним завдання створення особливої слов'янської книжності і слов'янського богослужіння, щоб – як сказано в XIV розділі Життя Костянтина – слов'яни опинилися в числі великих народів, «що славить бога своєю мовою» (Климент Охридський, III, 104). У контексті цього завдання не було потреби вибирати між Константинополем і Римом, і не дивно в цьому плані, що апостоли слов'ян у своїй діяльності поєднують обидва ці початки – східний і західний (Див.: Толочко, 1996, с. 289–293).

Висновки. Таким чином, діалогічний характер відносин стародавньої Русі та Візантії виявлявся не в тому, щоб зафіксувати наявність якихось відмінностей у предметних формах культури, а у можливості формувати гнучку політику на основі створення синтетичних соціальних структур як втілення дійсної єдності культур. Результатом цього діалогу стало те, що стародавня Русь, не прагнучи відтворювати візантійську культуру як завершену систему, на деякий час змогла стати частиною *Slavia Christiana*. Зі свого боку, факт прийняття Руссю християнства був не заміною язичництва, а способом надання Православ'ю специфічних рис, властивим світогляду східнослов'янських етносів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Діалог *sub specie ethicae* / Діалог *sub specie ethicae* / Жулай В. Д., Карачевцева Л. М. та ін. / Під ред. В. А. Малахова. К.: Вид. ПАРАПАН, 2011. 280 с.
2. Кримський С. Б. Запити філософських смислів. К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. 240 с.
3. Кримський С. Б., Павленко Ю. В. Цивілізаційний розвиток людства. К. : Вид-во “Фенікс”, 2007. 316 с.
4. Повість минулих літ. За Іпатським списком / пер. Л. Махновця. Літопис Руський. Київ : Видавництво «Дніпро», 1989. С. 1–178.
5. Толочко П. Київська Русь. К. : Абрис, 1996. 360 с.

REFERENCES

1. Dialoh sub specie ethicae / Zhulai V. D., Karachevtseva L. M. ta in. Ed. V. A. Malakhova [Dialog sub specie ethicae]. Kyjv : Vyd. PARAPAN, 2011. 280 s. [in Ukrainian].
2. Krymskyi S. B., Pavlenko Yu. V. Tsyvilizatsiinyi rozvytok liudstva [Civilizational Development of Mankind]. Kyjv : Vyd-vo "Feniks", 2007. [in Ukrainian].
3. Povist Minulikh Lit. Za Ipatyskym Spyskom / per. L. Makhnovtsya [Tale of Bygone Years. According to the Ipat List / transl. by L. Makhnovets] Litopis Rus'kiy [Russian Chronicle]. Kyjv : Vidavnytstvo «Dnipro», 1989. (pp. 1–178) [in Ukrainian].
4. Krymskyi S. B. Zapyty filosofskykh smysliv [Requests for Philosophical Meanings]. Kyjv : Vydavets PARAPAN, 2003. [in Ukrainian].
5. Tolochko P. Kyjvska Rus. Kyjv : Abrys, 1996. [in Ukrainian].